

619-
3-24

20 JUL 2010

19258

ՀԱՅ ԲՈՇԿԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԲՈՇԿՈՒԹԵԱՆ

ՏՈՒԱԾ ԶՈՀԵՐԸ

ՑՈՒՑԱԿԱԳՐՈՒԱԾ ՎԱՒԵՐԱԿԱՆ ՓԱՍՏԵՐՈՎ

«ԿԻԼԻԿԻԱ» ԳՐԱՏՈՒՆ
Թիւ 37, Գապրիսիան փողոց, Քերս
1919

619
2-24

31 MAY

64
24

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ «ԿԻՆԿԻԱ» ԳՐԱՏԱՆ ՔԻՒ 4

ՀԱՅ ԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ

ՏՈՒԱԾ ԶՈՀԵՐԸ

ՅՈՒՑԱԿԱԳՐՈՒԱԾ ՎԱԻԵՐԱԿԱՆ ՓԱՍՏԵՐՈՎ

*Հանրապետության
Քաղաքացիական
Տնտեսական
Գործերի
Նախարարություն
1972*

Կ. ԳՈՂԻՍ
ՏՊԱԳՐ. Կ.ԱՐՁԱԳԱՆԴԻ
1919

31 MAY 2013

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Խ Օ Ս Ք

Վերջին հինգ տարուան շրջանին մեջ, երբ բովանդակ սիեգերեր արևելի եւ հուրի հետ կը խաղար, Թուրքիա դերակասարն եղաւ սպանդի եւ քանդումներու արտակարգ անլուր տեսարաններու: Երբ այս մասին Եւրոպայի մեջ հասկցուած է պատասխանատուութեան բաժինը այդ ոնիրներու հեղինակներուն, երբ պատշաճ կան յանձնախումբեր կրցած են լոյս սփռել գործըւած աւերներուն վրայ, դժբախտաբար Թուրքիոյ մեջ ոչ մէկ կտրուկ քայլ առնուած է դեռ՝ պատահասելու համար միջինաւոր անմեղներու վրայ կատարուած ուրազործութիւնները:

Վայրենութեան հեղեղաստոս փոքորիկ մը անպատշաճ մոլեգնութեամբ անցած է մասնաւորաբար բովանդակ Հայաստանի եւ Թուրքիոյ քիստոնեաբնակ գլխաւոր նահանգներուն վրայէն, ուր ամեն ինչ ենթարկուած է հրկիզումի, քայանի, աւերի եւ սպաննութեանց՝

Այն պահուն, երբ գրեթէ բովանդակ սիեգերին է որ կը վերակազմուի հաւուելյարդարութեան բարձրագոյն սեղանին վրայ, հարկ է որ նեղիս փաստերով պատշաճ կան լինիչ մարմիններու աշխատանքին դիւրութիւն ընծայուի: Այս նպատակով Կ. Պոլսոյ Հայ. Բժեկական Միութիւնը, իր Դ. րդ նիստին մեջ, նահասակ՝ ինչպէս նաեւ զոհուած ընկերներուն իբր յարգանքի լաւագոյն արտայայտութիւն մը, գաղափարը յղացաւ հաւաք լաւ

7375-73

Եւ հրասարակելու բոլոր այն փաստերը եւ տեղեկութիւնները, որոնք ընդհանրապէս քաղաքային քե՛զիմունտական բուրք բծիւկներու ձեռնով՝ իրենց պատշտօնին կիրառութեան միջոցին սպաննուած վերոյիշեալ հայ բծիւկներու մահուան պարագաները լուսաբանելու պիտի ծառայեն:

Թուրքիոյ մէջ ցաւ եւ քսել քե երկար տարիներ հայ տարրը հաշտուած եւ շարդուած, սա տարբերութեամբ որ հաշտանկները եւ կոտորածները մասնակի եղած են այս կամ այն վայրին մէջ, ազդակ ունենալով վայրագ մոլեռանդութիւն մը, զոր մայրաքաղաքը կը սնուցանէր եւ կը պարտադրէր գաւառին: Եւ մինչ հին շարդերու միջոցին մասնաւոր հոգածութեամբ կը խնայուէր գո՛նեկիւններու եւ մանուկներու, այս անգամ, նախորդ սարսափները գերազանցող մոլեռանդութեամբ մեքոնիկ եւ երկարօրէն մտածուած ծրագրով մը կատարուեցաւ հայաշարդը, որուն մանրամասնութիւնները բնիկ եւ «*օտար*» քաղաքագէտներու կողմէ ուսումնասիրուած են:

Ինչպէս բոլոր աշխարհին ծանօթ է, Թուրքերը եւ իրենց հետ կառավարութիւնը, սկսած հաշտել իրիւսոնեաները, կէս նպատակի ունենալով մա՛նուաւոր հայ ցեղին արմատական թնտքիւնը: Այս ծրագիրը գործադրուեցաւ ա՛յնպիսի պաղարիւնութեամբ, այնպիսի վայրագութեամբ մը որ, Մր. Հենրի Մորկընթաու, Պոլսոյ նախորդ ամերիկեան դեսպանը, Թուրքիոյ վերջին անցուդարձերու ամենէն լուստեղեակ անձերէն մին, իր դիւանագէտի հանգամանքով կրցած է հազրիս փաստեր հաւաքել եւ գրել քե. «*Դեպքականութեան հասած տեղեկագիրներու մէջ յիշատակուած դէպքերը կը գերազանցեն՝ յիշեցնելու պատշտօնական մէջ գտնուած կամ երեւակայնուած ա-*

մենեկն անամաւական եւ ամենեկն զենեկային անգործութիւնները:»

Պատշտական եւ մեքմական հրահանգներ կը տրուէին գաւառի իշխանութեանց՝ ոչնչացնելու հայ ժողովուրդը, առանց տարիքի խտրութեան, եւ այս գաւառի գործը կարելի արագութեամբ կրկնէր նախ բարեկեցիկ եւ զարգացած Հայերէն:

Ո՛րքան Հայ Ազգը փոքր է, նո՛յնքան իր կորուստները անհուն եղան եւ անդարմանելի. եւ նոյնքան իր քրքնամիներուն քանդումը եւ բնաշնչումը գործը աննախընթաց: Այսպէսով ամոնք կարծեցին լուծած ըլլալ Հայկական Հարցը: Ու այս նպատակին համա՛ր եւ որ հին քե նոր, կարմիր եւ սեւ, բոլոր Թուրքերը ձեռք ձեռքի գործակցեցան, իբր մէկ զանգուած, հիւսնալիօրէն գործադրելու համար իրենց բարբարոս եւ գոյալի ծրագիրը:

Սակայն այս սոսկալի դէպքերուն մէջ, երբ կայ մեզի՝ բծիւկներու համար՝ ամենէն վշտալի իրողութիւն մը, այն ալ բուրք բծիւկներու մասնակցութիւնը եւ գործօն դերն է: Դժբախտաբար այս վերջինները շատ վայրերու մէջ եղած են առաջին դերակատարները եւ կազմակերպիչները շարդերու, տեղահանութիւններու, եւ անձամբ նախագահած՝ անթիւ ու անլուր վայրագութիւններու: Շատերը անձամբ իսկ գործած են ոնիրներ՝ իրենց հայ պատշտակիցներու վրայ, անոնց գոյները խրաջնելով եւ նոյնիսկ ընտանեկան պատիւը բռնաբարելով, զանոնք իսլամութեան բռնադատելով. ուրիշներ նշանաւոր հանդիսացած են, խեղճուկ հայ զինուորներու վրայ բռնաւոր ժանտաւերի շինուկը ներարկելով՝ ամենանախնական եւ գաւառի պայմաններու մէջ: Զիրենք այդ բանին մը-

Գիշուքիւնը հայրենի չունի, այո՛, բայց բժիշկը, զի-
տեքեան մարդ մը, պարտի ունենալ հաս մը, անոր պատի-
ւը բարձրացնելու՝ ո՛չ քե՛զայն արիւնոսելու եւ ի՛ր ար-
ուեստը անպատուելու համար: Անիկա պարտաւոր է ի՛ր
գիտական աշխատութիւնները ի՛ր հայրենիքին մեծութեանը
ծառայեցնել:

Այս ազնուական եւ վսեմ դերին մէջ է որ պէտք է
մնայ բժիշկը, միշտ բարձր եւ վե՛ր ամեն կարգի վեճերէ՛
որոնք կուսակցութիւնները, ընկերութիւնները եւ ազգե-
րը իրարմէ կը բաժնեն: Բժիշկ մը, յանախ առանց
շահու ակնկալութեան, եւ շատ անգամ ապերախու-
թեամբ վարձատրուած, ի՛ր համեստ պարտականութիւնը
լիովին կատարելու համար է որ գիշեր ու ցորեկ կը
հսկէ մահամեղձի սնարին վերեւ՝ իբրեւ անոր վերջին
մխիթարիչը եւ անոր պանապան հրեշտակը:

Այս վերջին աղետալի պատերազմի ընթացքին, հայ
բժիշկը յանախ զոհ գացած է, ի՛ր պատշոնին կիրառ-
ման ասեւն, ո՛չ քե՛զ քենամիտն եկած գնդակին, այլ իրեն
հետ աշխատակից գնուող թուրք դաւաճան արհեստակ-
ցին կամ թուրք զինուորականի մը բարբարոսութեան,
եւ կամ թուրք կառավարութեան կողմէ այս նալատա-
կին համար մասնաւորաբար կազմակերպուած հրոսակ-
ներու (*չեքեմի*) ետադարանին: Կարելի՞ է նոյն բանը
թուրք բժիշկներու մասին ալ ըսել:

— Մեր հետագայ ցանկը պիտի խօսի իրողութիւն-
ներով եւ փաստերով: Թո՛ղ աշխարհի բոլոր բժիշկները,
եւ ասոնց կարգին մեր թուրք պատշոնակիցներու ողջա-
միտ մաաք, մեր դատաւորներն ու իրաւարարները ըլլան...:

ՈՒՐԱԳՈՐԾ ԹՈՒՐԷ ԲԺԻՇԿՆԵՐ

Մենք արդէն գիտենք թուրք կառավարութեան,
թուրք մամուլի եւ ժողովուրդի մեծամասնութեան ըն-
թացքը եւ պատասխանատուութեան չափը՝ հայկական
ընտղաշուրի դործին մէջ: Տեսնենք այժմ թէ ի՛նչ եղած
է թուրք բժշկութեան կարեւոր մէկ մասին հոգեբա-
նութիւնը այս տիտեր հարցին հանդէպ: Նազրէի, Պէ-
հաէտօլին Շաքիրի, Րէշիտի եւ նման բժիշկներու դե-
րերը շատ բացայայտ են: Երեքն ալ իբր ջարդի ուխ-
տուած տեսարան, բրդապանութիւն ու գործադրող՝ հա-
րիւր հազարաւոր Հայերու անմեղ արիւնին մէջ թա-
քիւր հաղարաւոր Հայերու ճիրանները: Նազրէ Պոսոյ
մէջ կը ղեկավարէ հայաջարդի դործը: Պէհաէտօլին Շա-
քիր՝ մերկանալով իր բրօթէտէօրի պատմութեանէն, տ-
ւազակի զգեստով լուսն իսկ Առատօլուի եւ Հայաստանի
մէջ կը քարոզէ կոտորածը: Իսկ Րէշիտ, Տիգրանակ'րաի
մէջ ուղղակի կը ջարդէ հարիւր հազարաւոր Հայեր:
Հարկ կա՞յ աւելի ծանրանալ այս տխրահռչակ մարդաս-
պաններուն վրայ: Այսքանով չի վերջանար սակայն.
նման ուսուցիչներէ մոռւորապէս սնանող թուրք բը-
ժիշկները տեղ տեղ ապացոյցը տուած են թէ՛ ուղղա-
փառ առաքեալները եղած են իրենց ոճրագործ քրօքի-
ստներուն: Ահա բժիշկ մը Տօքթ. Շաքիր անուն, որ
ուսուցիչ է նաեւ թրքական բժշկ. համալսարանին. ու-
սուցիչ է նաեւ թիֆլիսի չիճուկի պատրաստութեան ա-
ռիթով Հայերը իբր փորձի-կենդանի գործածող Տօքթ.

Համար: Ուսուցիչ է Համոսի և նմաններուն արարք-
ներուն հանդէպ լուռ մնացող Օսմ. Գ. Զօրարանակի
բժշկապետ Թէվֆիք Սալիմ: Ուսուցիչ է Կարինի և Ան-
բասիոյ մէջ հայ բժիշկներու ջարդի սպանաւորիքներ
ընող և զանաւնք խաւածութեան բռնադատող Մէհմետ
Րէֆի: Եւ ինչ որ աւելին է, բրոֆէսէօր մը և ամբողջ
թուրք զինուորական առողջապահական կազմակերպու-
թեան պետն է Սիւլէյման Նօման փաշա, որ այս ամէ-
նը հովանաւորեց, և թուրք բանակին՝ բժշկական աշ-
հին մէջ կատարած զարմանազան ոճրագործութիւն-
ներուն հանդէպ անտարբեր մնաց:

Ահա՛ մէկ ցանկը ևս ուրիշ ոճրագործ բժիշկներու,
որոնց արարքը հաստատուած է անհերքելի փաստերով:

Ա. Տրապիզոնի առողջապահական տեսուչ Ալի Սաիպ՝
1914—15ի ջարդերու տակն գործակցելով ձէմալ Աղ-
միի՝ քիմիական թոյներով թունաւորած է հայ մանուկ-
ներ, որոնց ծնողքները արդէն սպաննուած էին, ինչ-
պէս նաև հիւանդանոցները փոխադրուած հայ հիւանդ-
ներ: Վկայ են ամբողջ Տրապիզոնի ջարդէն ազատուող
Հայերը և տեղին յոյն ժողովուրդը: Մեայ որ ա-
ռողջապահական տեսուչ Ատնան պէյ, թուրք թերթե-
րու մէջ Քենիչ Յանձնաժողովի տեղեկութիւններուն
վրայ հիմնուելով, հաստատած է այս մարդուն ոճրա-
պարտ սրտբռնարը:

Բ. 1915ին Երզնկայի Աղիգիէ հիւանդանոցին մէջ
առժամարար պաշտօնավարող հարիւրապետ Շէվքէթ՝
ահսելի դաւադրութեամբ մը նոյն քաղաքէն անյնող
չէթէներու միջոցով գիշերանց սպաննել փորձած է,
նոյն հիւանդանոցին մէջ պաշտօնավարող ու գիշերող
ուրջ հայ բժիշկներ, որոնք են, 1. Բժիշկ Լեւոն Ճին-

կէօղեան, 2. Սարգիս Նահապետեան, 3. Միհրան Նո-
րայր, 4. Միսաք Գրիգորեան, 5. Արամ Անտոնեան,
6. Տիգրան Հալլաճեան, 7. Համբարձում, 8. Կողմաս:
Խնդիրն մօտէն տեղեակ են տեղին զինուորական
պատուիրակ՝ տեղակալ Ալի Րիզա պէյ և հիւանդանո-
ցին ամբողջ վարչական և առողջապահական մարմինը:

Սակայն նախապէս կաշառուած պահակները փոխուած ըլլա-
լով՝ գիշերը ոճիրին ժամը հասած տեսն՝ ոճրագործները չեն
կրնար թափանցել հիւանդանոցէն ներս, մինչեւ որ առաւօտ
կ'ըլլայ, զինուորական իշխանութիւնը խնդրէն կը տեղեկանայ
և այս բժիշկներուն պէտք ունենալը կը յայտարարէ, ալսպէտով
միայն յիշեալ բժիշկները կ'ազատուին ստոյգ մահէն:

Գ. 1915ին Երզնկայի Աղիգիէ հիւանդանոցին գրը-
խաւոր բժիշկ հարիւրապետ Սանի Եավէր (այժմ հաղա-
բապետ), իր պաշտօնավարած հաստատութեան հանդի-
պակաց արտին մէջ առողջապահական չափուչին միջո-
ցով կը սպաննէ նոյն հիւանդանոցին մէջ պաշտօնավա-
րող Թոքթապի բժիշկ Մինաս Եարմաեանը:

Դ. 1916ին, Երզնկայի Ռուսերու ձեռք անկումէն
մէկ օր առաջ, Երզնկայի Հարպիէ հիւանդանոցին գրը-
խաւոր բժիշկ հարիւրապետ Յէրիտուն՝ հիւանդանոցի
ննջատենեակին մէջ քնացած պահուն տքօ Վեմուրիին և
առողջապահական չափուչին միջոցով կը սպաննէ ա-
ռամնարոյժ Լեւոն Եկաւեանը:

Ե. 1915ին բժիշկ Ներսէս Շահպաղլեան, Մուշի
մէջ կը սպաննուի հետեւեալ պարագաներու տակ.—
Տեղւոյն թաղապետական բժիշկ Ասաֆ, զէնքը կռնակը,
իրիկուն մը տարաբաղդ բժիշկին կ'այցելէ ու յանկարծ
զէնքը կը պարպէ՝ զինքը հիւրասիրողին վրայ. զնդա-
կը ձախ սախնքէն կը մտնէ ու մահը վայրկեանական
կ'ըլլայ:

Չ. 1917ին թուրք բանակի դէպի Կովկաս առաջացած պահուն, Սամսոնցի ատամնարոյժ Բենիամին, 11րդ. զօրագունդի առաջնորդական վաշտին գլխաւոր բժիշկ Բէմալի և գեղադործ Մէհմէտ Ալիի կողմէ կը սպասնուի, իսկ շրջանին թաղաղը կոչուած գլխաւոր մէջ, ուր զօնագնի նշանակած էին զինքը:

ԹԻՖԼԻՍԻ ՇԻՃՈՒԿԵ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒԹՈՎ
ԳՈՐԾՈՒԱԾ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՃԻՐՆԵՐ

1915ի ընթացքին, քիֆիւսը կը սկսի ամենամեծ համեմատութիւններով աւեր գործել թուրք բանակին մէջ: Թուրք բժշկական մարմինը կը խորհի հիւանդութեան առաջին առնել՝ շիճուկի մը պատրաստութեամբ: Խորհուրդը ինքնին որքան գիտական՝ նոյնքան գնահատելի պիտի կարենար համարուիլ, եթէ սակայն այս առիթով թուրք բժշկական մարմին կարեւոր մէկ քանի անդամները ցոյց չի տային գիտական-մարդասիրական գործերու հանդէպ խորունկ անընդունակութիւն և ոճրապարտ թեթեւամտութիւն: — Հայ տարաբաղդ զինուորներ ու տարազիրներ իբր փորձի-կենդանի կը գործածուին: Ահա թէ ի՞նչպէս: Գիտական աշխարհին ծանօթ է որ քիֆիւսի դէմ շիճուկ պատրաստելու համար հիւանդին արիւնը *defibriné* ընելէ վերջ, պէտք է մէկ ժամ ենթարկել 56 աստիճանի, սկարացնել (*inactivation*) ու յաջորդական ներարկումներ կատարել փորձի կենդանիներու, մինչեւ որ կենդանին մէջ բաւական *immunité* առաջ չգայ և անկա հանդուրժէ՝ հետզհետէ աւելի քիչ *inactive* եղած ներարկումներու, եթէ յանկարծ, այսինքն առանց արեան շիճուկը 56 աստիճանի ենթարկելու ներարկուի՝ կենդանին քիֆիւսէ կը վարակուի և կ'ենթարկուի հիւանդութեան բոլոր հետեւանքներուն: Արդ, ինչոյ առարկայ ենթականերուն *inactive*, չեղած շիճուկ ներարկուած է ու անոնք մեռած են: Փորձերը կատարուած են 1915ի ձմեռը, Գ.

Զօրաբանակի բժշկապետ Թէվֆէք Սալիմի իրաւասութեան չրջանակին մէջ գտնուող Երզնկա քաղաքին մէջ թուրք բժշկ. վարժարանի Anatomie Pathologique ուսուցիչ Համաթի պէյի և օգնականներուն կողմէ :

Գիտական մէկէ աւելի խորհրդածողութեամբ մէջ խնդիր եղած է մարդոց վրայ գիտական փորձեր կատարելու հարցը : Եզրակացութիւնը այն եղած է որ, նոյն իսկ մահուան դատապարտուածները պէտք չէ փորձի առարկայ ընել : Կարգ մը թուրք բժիշկներ նուազապէս առած սակայն խիղճի օրէնքներն ու բժշկական բարոյագիտութիւնը, ապացուցանելով այսպէս թէ իրենց մտայնութիւնն ու հոգեկան դաստիարակութիւնն ալ ոչինչով կը տարբերի կարգ մը թուրք պաշտօնական մարդոց մակարդակէն :

Այս առթիւ մէջ կը բերենք թուրք բժիշկներու վկայութիւնները՝ որոնք մամուլի մէջ արտայայտուած են :

Ա. Ներքին գործոց նախարարութեան .

Վսեմաշուք Տէր

Երբ Հայոց խնդիրը կը քննուի, կը տեսնեմ որ ամբողջ պատասխանատուութիւնը միշտ կուտակալներուն և հրամանատարներուն՝ կը վերադրուի : Հայոց վրայ ի գործ դրուած խժոժութիւնները կրնան կարճատեւ քաղաքական ըմբռնումներու գէշ հետեւանքներն ըլլալ : ... Նուազապէս Ձեզի հաղորդելիքը Հայոց վրայ գիտականօրէն ի գործ դրուած վայրագութիւններն են :

... Պատասխանատուներուն հանդէպ պէտք եղածը անօրինելը «խժոժութեան» քննիչ Յանձնաժողովին պատուոյն և խղճին կը յանձնեմ : 1915ի Դեկտեմբերին Երզնկայի մէջ Գ. րդ բանակի բժշկապետին Թէվֆէք

Սալիմի հրամանով, Թիֆլիսէ վարակուած հիւանդներէն առնուած արիւնը առանց «inactive» ընելու, և բժշկականօրէն միայն փորձի կենդանիներուն վրայ ներդրելու դող գիտական փորձերը՝ գաղթեցնելու սահմանուած անմեղ Հայերուն կը ներարկուին և այս պատճառով շատ մը խեղճ Հայեր հիւանդանալով կը մեռնին : Ներարկումները կատարուած ատեն՝ զոհերը խարած են, հաւաստելով որ հիւանդութենէ զերծ կացուցանելու համար է : Այս փորձը կատարողը՝ Օսմ. Բժշկ. վարժարանի «Anatomie Patologique» ուսուցիչը Համաթի Սուաթ՝ «Զինուորական Բժշկ. Թերթ»ին մէջ իր փորձերը հրապարակած պահուն՝ փորձերը սպաննուող դասակարգուածներու վրայ կատարուած են կ'ըսէր, իսկ նուազապէս՝ յիշեալ ուսուցչին սպաննիչ փորձերուն ենթականներուն Հայ ըլլալէն զատ ուրիշ յանցանք չունենալնուն մօտէն վկան եմ : Այս խնդիրին մօտէն տեղեակ են՝ այն ժամանակ Երզնկայի կեդրոնական հիւանդանոցին բժշկապետը Տր. Բէֆէթ պէյ և իրեն մօտ աշխատող երկու հայ բժիշկներ. նոյնպէս՝ Երզնկայի Կարմիր Մահիկի բժշկապետը Տր. Մէլահէտտին պէյ : Ահաւասիկ նուազապէս, ոչ միայն քաղաքական, այլև գիտականօրէն Հայերուն վրայ ոճիրներ կատարուած ըլլալը յայտնելով, այս մասին պէտք եղած բացատրութիւնները տալու պատրաստ եմ :

Տօք. Օրբաքօր
ՀԱՅՏԱՐ ՃԷՄԱԼ

«Թիւրքիս Սրահպուր»

45րդ. Թիւ 23/XII/1918

Բ. (Թիւրքիս) Սրահպուր յարգելի Օրաթերթին .

Երէկ օրերաթէօր Հայտար Ճէմիլ պէյի կողմէ Ներքին Գործոց նախարարութեան ուղղուած բացառեալ

սագրին մէջ իրեն վկայ ցոյց տրուած ըլլալու տեսայ: Երզնկայի կեդրոնական հիւանդանոցին մէջ կատարուած այդ գէպերուն դժբաղդարար բոլորովին տեղեակ ըլլալով, խնդիրը աւելի լուսաբանել՝ խիղճի պարտք կը համարեմ: ... Սրղարե, մարդկութեան և բժշկութեան համար ամօթալի եղող այս գէպերուն և թէ բուն պատասխանատուները մէկ առ մէկ երեւան հանուին, արատաւորուած թուրք բժշկութիւնը մեծ բեռէ մը ազատած կ'ըլլայ:

1915ին հաղարումէկ դժուարութիւններով Երզնկա տղատանող Հայերէն մաս մը ախտէն ոչխար գտնուելու պէս սկիզբէն առնուելով Երզնկայի կեդրոնական հիւանդանոցը կը զրկուին, և հոն, մանրէաբանութեան մէջ միայն հնդկախողի և ճագարի պէս կենդանիներուն վրայ փորձուելիք գործողութեանց ենթակալ կ'ըլլան: Այսպէսով չառ մը Հայեր մեռնելով հանգերձ... խնդիրն ալ բոլորովին անլուծելի մնացած է... Ո՛ր և է օգուտ չունեցող մէթոտի մը՝ միայն Հայերու հանդէպ կիրարկուելը ինչ կը նշանակէ: Անոնց կեանքին՝ կենդանի մը կեանքին չափ իսկ կարեւորութիւնը արուող խեղճ Հայերը այս առիթով ալ զոհուած են: Կը կարծեմ թէ թիֆիւսի բռնուած Հայերէն առնուած արիւնը «inactive» բնուէ վերջ յիշեալ ուսուցիչը որպէս «preventif» կարեւոր կուտակալ Թահսին պէլին ներարկած է:

Եթերիճի սրահպուշ

46 թիւ 24/XII/1918

ՏՕՐԹ. ՍԷԼԱՀԷՏՏԻՆ

Դ, Իթթիւտ և Թէրազգրի կառավարութեան օրով խիղճ, բարոյական, պատիւ, վերջապէս բոլոր սրբութիւններու ինչ աստիճան արժէք ունենալը երբ

նկատի առնուի, ընդհ. պատերազմի տարիներուն Հայերուն վրայ ի գործ դրուած ոճրագործութիւններուն և անգթութիւններուն ինչքան վատ մտածումներու տակ տեղի ունեցած ըլլալը կը հասկցուի: Միայն այն պարագան որ, այդ առններուն, ո՛չ մէկ անհատի կատարած վայրագութիւններուն հաշիւը կը հարցուէր, կարծեմ տուած էր թէ՛ ամէն մարդու ըրածը յաւէտ անպատիժ պիտի մնար:

Ահա ա՛յս մտայնութեամբ էր որ Երզնկայի մէջ Հայերու վրայ բնաւոր ժանտատենդի մասին փորձեր կատարուեցան Մեր րոտըր հաստատելու համար ունինք բաւականաչափ փաստեր: Զարմանալին այն է որ, հակառակ մասնաւոր աղաչանքներու վրայ՝ նման հրատարակութեանց վերջ տալ փափաքելուս, խնդիրն անտեղեակ բժիշկներու՝ լո՛կ ինքզինքնին ցուցադրելունը պատահով առած հերքումները զիս վերստին գրկուելը ստիպին: Պէտք է զիմանալ որ ամբողջաբարութեամբ ու վայնասունով գործ առնել՝ միայն ցուցամոյններու գործ է: Պատկանեալ իշխանութիւնը եթէ այս խնդիրը ձեռք առնէ՝ ճշմարտութիւնը երեւան պիտի ելլէ:

Ինչպէս Հայերու տարագրութեան, Զարդին և կողոպուտին պատճառ եղողները՝ նոյնպէս ալ այս գործին մասնակցողները պատասխանատու են: Մեր բժիշկները պէտք չէ խռովին. ընդունելը մէջտեղն են: Եթէ ոճրագործները պաշտպանել հարկ է, փոփոխին իր թիւնտ և Թէրազգրի կառավարութեան անգամ մըն ալ գործի գլուխ անցնելու ժամանակին կրնանք վերապահել: Ճշմարտութիւնը ո՛չ թէ օրաթերթերու սխալներուն մէջ, այլ զատարանի առջեւ երեւան պիտի ելլէ:

Տօթ. ՍԷԼԱՀԷՏՏԻՆ

«Արիւմար» 8—1— 919/1335

Եւ ԴԵ. 25/1335 թիւով

ՍՊԱՆՆՈՒԱԾ ՀԱՅ ԲԺԻՇԿՆԵՐ

Այս վերնադիրն տակ կը ներկայացնենք՝ մեծ ժառանգ իրենց պաշտօնի կիրառութեան պահուն վատօրէն խողխողուած հայ բժիշկներու ցանկը։ Կարելի է որ ներկայ ցուցակին մէջ մոռցուածներ ըլլան, որովհետեւ ամփոփման միջին պայմաններու մէջ իրադրութեան է այս անուշի ոճիւր՝ որ ժամանակը միայն պիտի կարենայ բաշտօնական մերկացնել զայն իր բոլոր դիւային մանրամասնութիւններուն մէջ։

Մեր տեղեկութիւնները հիմնուած են ջարդէն փրկուած հայ և յոյն բժիշկներու, սպաներու, ինչպէս նաև թուրք բժիշկներու և անհատներու տեղեկագրերէն ձևով։

Շատ ցաւալի է որ, կարգ մը դերման բժիշկներ ալ, դերման բարձրաստիճան սպաներու օրինակին հետեւելով, իրենց մասնակցութիւնը բերած են այս անպատուաբեր դործին։ Մեր յարգանքը ո՛րքան մեծ է դէպի Տօքթ. Լէբսիուսի, Հիւպչմանի և Հօլձմանի պէս դերմանագրի գիտուններն ու մարդասէրները, մեր ատելութիւնը ամփոփման խոր է՝ դերման վայրագ դիւանագիրտութեան այդ ներկայացուցիչներուն հանդէպ։

Ահա՛ բժիշկ Սարգիս Սէրթլեանի սպանութեան պատգան, որուն մէջ Երզնկա գտնուող դերման կարմիր խաչի 3—4 բժիշկները պատասխանատու են։ — Տօքթ. Սէրթլեան, ոճիւրէն մէկ օր առաջ, դերման կարմիր խաչի պատուիրակութեան դիմելով՝ յանուն Երզնկա գտնուող հայ բժիշկներուն կը հարցնէ. «Եթէ Թուրքերը ամ-

բողջ հայ ժողովուրդին պէս, Երզնկա համախմբուած հայ բժիշկներն ալ սպաններու ձեռնարկէն, կարելի պիտի ըլլար յոյս դնել դերման բժիշկներու մարդասիրութեան վրայ։ Պատուիրակութիւնը կը լռէ, առանց մոռնալու սակայն այս յուսահատական դիմումին համար թուրք կառավարութեան մօտ իբր դաւաճան ներկայացնել տարաբախտ բժիշկը՝ որ վայրագօրէն կը սպաննուի այս միջադէպէն ճշ ժամ վերջ։

ՅՈՒՑԱԿ

ՍՊԱՆՆՈՒԹ ՀԱՅ ԲՈՒՇԿՆԵՐՈՒ ԻՐԵՆՑ ՄԱՀՈՒԱՆ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐՈՎ

- Բժ. ԱՐԻԿԵԱՆ ՄԱՔՍՈՒՏ, Մարզումացի, Պէյրուսի
բժշկ. վարժարանէն. սպաննուած Սերաստիա :
- Բժ. ԱԶՍՏԵԱՆ . . . , Խարբերդցի. Խոփի վրայ սպան. :
- Բժ. ԱԶՕՅԱՆ ՍՄՐԳԻՍ, Ատանացի, 60 տարեկան, Պէյ-
րուսի ամերիկ. բժշկ. վարժարանէն. Հալէպի
կողմը սպաննուած :
- Բժ. ԱՃԷՄԵԱՆ ՆՇԱՆ, Եւզոկիացի. Երզնկայի մէջ ըս-
պաննուած :
- Բժ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ . . . , Սղերդի մէջ սպաննուած :
- Բժ. ԱՐՄԱՆԵԱՆ ՍՐՏ., Խարբերդցի, 28 տարեկան, Պէյ-
րուսի բժշկ. վարժարանէն. Կարնոյ մէջ, թիֆլուսէ
վարակուելով արձակուրդ առած և եղբորը քով
գացած, և բնդ. տեղանշանութեան միջոցին վայ-
րագորէն սպաննուած :
- Բժ. ԱՐՄԱՆԵԱՆ ԼԵՒՈՆ, Խարբերդցի, 48 տարեկան,
Պոսոյ բժշկ. վարժարանէն. վերինն կղզայրը,
Տրապիզոնի թաղ. բժիշկ. սպան. 1915 Յուլիսին՝
Կիւմիւ խառնէի մէջ : Զոհ՝ Ալի Սայիպի սաղբանք-
ներուն. վերջինս իր զոհին պարագաներուն տե-
ղանշանութեան և ոչնչացման պատճառ կըլած է :
- Բժ. ԲԱՐՔՈՂԻԱՆ ԼԵՒՈՆ (Թորգոման), Սերաստացի.
սպաննուած քաղաքէն դուրս 1915 :
- Բժ. ԳԱՍԵՊԵԱՆ ԱՐՇԱԿ, Սամանցի? Կարսի մօտ Նար-
մանի մէջ սպաննուած :

- Բժ. ԳԱՎԱՅԵԱՆ ՎԱՀԱՆ, Իզմիթցի? Պէյրուսի ամերիկ.
վարժարանէն : Երզնկայի մէջ սպաննուած 1915
Յունիսին :
- Բժ. ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ ՄԻՔԷ, Պոլսեցի, 25 տարեկան,
Պոսոյ բժշկ. վարժարանէն : Պատերազմի սկիզբը
բժիշկ՝ Վանի Սարայ գաւառակին զինուորական հի-
ւանդանոցին. սպաննուած անդ :
- Բժ. ԵԱՐՄԱՆԵԱՆ ՄԻՆԱՍ, Եւզոկիացի, բժիշկ՝ Ազիդէի
զին. հիւանդանոցին, ուր բժշկապետ Սանի Եա-
վէրի թեղադրութեամբ՝ նոյն հիւանդանոցի արտին
մէջ թուրք հիւանդապահներու կողմէ կըսպանուի
1915/ն :
- Բժ. ԷԼՄԱՆԵԱՆ . . . , Մուերիկի, տեղւոյն ոստիկան
զօրաց հրամանատար Շէվքէթի կողմէ սպաննուած
նոյն քաղաքին մէջ :
- Բժ. ԷՄԻՆԵԱՆ . . . , Սերաստացի, Զիլէի (Թողաթ) մէջ
սպաննուած :
- Բժ. ԷՄՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ . . . , Խարբերդցի. սպան. անդ :
- Բժ. ԹԱՃԻՐԵԱՆ ՅԱՆՈՅ, Տիգրանակերտցի. սպան. անդ :
- Բժ. ԹԱՇՃԵԱՆ ԵՂՈՒԱՐԻ, Խարբերդցի. տեղւոյն բան-
աը արգելափակուած Հայերը ողջ ողջ ալրելու հա-
մար Թուրքերու կողմէ չէնքը բռնկուած միջոցին՝
փախած և պաշարող թուրք ոստիկան-զինուորնե-
րու կողմէ սպաննուած :
- Բժ. ԹԻՐԶԵԱՆ ՅՈՎՀ., Տիգրանակերտցի, 35 տարե-
կան, Պէյրուսի ամերիկ. բժշկ. վարժարանէն :
Թուրք սպայի մը և տաճիկ կանոնաւոր զինուոր-
ներու կողմէ Բարերդ-Խոփի մօտ սպաննուած :
- Բժ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ ՈՍԿԱՆ, Եւզոկիացի, Երզնկա սպան. :
- Բժ. ԻՐԱՆՈՍԵԱՆ ԳԱՐԵԳԻՆ, Էսկի Մատէնցի, թաղ

- բժիշկ Այաշի: Ձեռնակապով տարուած նախապէս
Գաղատիոյ բանտը՝ իր հօրը հետ, և ջարդի ատեն
սպաննուած Գաղատիայէ 8 ժամ հեռի տեղ մը:
- Բժ. ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ԳՐ., Տիվրիկցի, 28 տարեկան, Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն. սպաննուած Տրապիզոն:
- Բժ. ՀԱԼԱՃԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ, Կիւրիւնցի, 34 տարեկան, Պէյրուսի ամերիկեան վարժարանէն, Բէլքիթի նօքթայի բժիշկ: Բէլքիթէն Տրապիզոնի ճամբուն վրայ՝ զինքը պաշտպանելու համար իրեն ընկերացող թուրք ոստիկան-զինուորներու կողմէ սպան.:
- Բժ. ՀԱԼԱՃԵԱՆ ԱՐԹԻՆ (պէյ), գնդապետ, Տիգրանակերտցի, բժիշկ՝ Մէզրէի զինուոր. հիւանդանոցին. սպաննուած Խարբերդի մէջ:
- Բժ. ՀԱԼԷՊԵԱՆ ԼԵՒՈՆ ԼՈՒԹՖԻ, Այնթապցի, 33 տարեկան, Պէյրուսի ամերիկ. բժշկ. վարժարանէն. Բաբերդի և Խոփի միջեւ սպաննուած բժիշկ Յովհ. Թէրզեանի հետ՝ թուրք սպայի մը և կանոնաւոր զինուորներու կողմէ:
- Բժ. ՀԱՅՐԱՆԵԱՆ ԱՐՄԵՆԱԿ, Տիվրիկցի, 34 տարեկան, Ժընեւի բժշկ. վարժարանէն: Պատերազմի սկիզբը բանտարկուած և ուրիշ Հայերու հետ քաղաքէն դուրս սպաննուած՝ թուրք ոստիկան - զինուորներու կողմէ:
- Բժ. ՀԻՍԱՐԼԵԱՆ ՊԾՂՈՍ, Կ. Պոլսեցի, 28 տարեկան, Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն: Իր ընտանիքը տեղահանութենէ ազատելու համար՝ Կարինէն Սեբաստիա դաջած միջոցին՝ Բաբերդի և Նըզնկայի միջեւ Մամա Խաթունի մօտ սպաննուած:
- Բժ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ ՎԱՀԱՆ, Մարզուանցի, 40 տարեկան, Պէյրուսի ամերիկ. բժշկ. վարժարանէն, զինուորական բժիշկ: Զորագունդի Յրդ. դումարտակին: Իր պատկանած Ֆրքայի և այլ զօմանտանիներուն թելադրութեամբ սպաննուած՝ Իզմիր-Ֆոյայի ճամբուն վրայ:

- Բժ. ՂԱԶԱՐՈՍ . . . , Խարբերդցի, 36 տարեկան, Ամերիկայի բժշկ. վարժարանէն: Կարնոյ Հայերու տարագրութենէն առաջ բանտարկուած և սպան. անդ:
- Բժ. ՃԸԼՃԸԼԵԱՆ . . . , Մալաթիացի, 45 տարեկան, Պէյրուսի Ֆրանս. բժշկ. վարժարանէն: Սպաննուած Մալաթիա:
- Բժ. ՄԵԼԻՔՍԵՆԻԱՆ ՍՏԵՓԱՆ, Պրուսացի, 48 տարեկան, Կ. Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն. Պրուսայի մէջ կախաղան հանուած 1915 Օգոստոսին:
- Բժ. ՄԻՍՔՃԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ, 65 տարեկան, Կ. Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն. Գաղատիայէ դուրս սպան.:
- Բժ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ ՊԵՐՃ, Կ. Պոլսեցի, 28 տարեկան, Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն: Նախապէս Բաղէշի Տրդ. Ֆրքայի բժիշկ. նոյն պաշտօնով Նըզնկա փոխադրուելու միջոցին, իբր թէ ողջերթի համար իրեն ընկերացող նոյն Ֆրքայի եւսմէրին թելադրութեամբ սպաննուած: Վերջինս իր զոհին վրայ գրտնուած 30 ոսկին գրպանած, իսկ ժամացոյցն ու ատրճանակը Ֆրքայի բժշկապետին տուած է:
- Բժ. ՅԱԿՈԲ . . . , Աղերդի թաղապետ. բժիշկ. սպաննուած անդ:
- Բժ. ՆԱԶԼԵԱՆ ԹՈՐՈՍ, Կեսարացի. կախուած անդ:
- Բժ. ՆԱԶԼԵԱՆ ՅՈՎՀ., Եւգոկիացի, 38 տարեկան, Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն. Խոփի լեռան վրայ սպան.:
- Բժ. ՆՇԱՆԵԱՆ ՍՈՒՐԵՆ, Կեսարացի, 35 տարեկան, Պէյրուսի Ֆրանս. բժշկ. վարժարանէն: Գաղա-

տիպէն անդամայոյժ վիճակով Կեսարիա շրջաւան
և հոն կախուած 1915ին :

Բժ. ՇԱՀՊԱԼԵԱՆ ՆԵՐՍԷՍ, Վանսեյի, 33 տարեկան,
Կ. Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն : Բժիշկ՝ Մուշի զին.
հիւանդանոցին : Տեղւոյն Հայերու տեղահանու-
թեան և ջարդի միջոցին (1915)՝ քաղաքին թաղա-
պետ. բժիշկ Ասաֆի կողմէ մաւղերով կուրծքէն
զարնուած :

Բժ. ՉԼԻԲԵԿԻՐԵԱՆ ՌՈՒԲԷՆ (Սուշակ), Սիլվիբիցի, 32
տարեկան, Լոզանի բժշկ. համալսարանէն : Չանկը-
բի և Գայէճիքի (Գաղատիա) միջև թուրք չէթէ-
նեբու կողմէ՝ անմահ քերթով Դ. Վարսժանի հետ
քարերով և եռթաղաններով չարաչար սպաննուած՝
13/26 Օգոստ. 915ին :

Բժ. ՉՕՍԵՆՆԵԱՆ ԱՆԻԿՏՈՍ, Կ. Պոլսեյի, 26 տարեկան,
Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն : Սպան. Խարբերդ :

Բժ. ՊԱԳԳԱԼԵԱՆ ՆՇԱՆ, Տիգրանակերտցի, բժիշկ՝
Խնուսի զին. հիւանդանոցին. իր բժշկապետին
կողմէ սպաննուած :

Բժ. ՊԱՂՏԱՍՐԵԱՆ ՊԱՂՏԱՍՐ, Երզնկացի, Կարինէն
դուրս սպաննուած :

Բժ. ՊԱՂՏԱՍՐԵԱՆ ՄԻՍԱԲ, Երզնկացի, 45 տարե-
կան, Բարիդի բժշկ. վարժարանէն : Կարնոյ Հայե-
րուն հետ տեղահանուած և Երզնկայի մօտ սպան. :

Բժ. ՊԱՐՈՆ-ՎԱՐԴԵԱՆ ՎԱՀԱՆ, Կիրասնեյի, 35 տա-
րեկան, Պէյրութի Ֆրանս. բժշկ. վարժարանէն :
Սպաննուած Տիգրանակերտի բանտին մէջ :

Բժ. ՊԱՊԻԿԵԱՆ ԹՈՐՈՍ, Սերաստացի, 34 տարեկան,
Պէյրութի Ֆրանս. բժշկ. վարժարանէն : Տրապի-
զոնէ դուրս սպաննուած :

Բժ. ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆ ԼԵՒՈՆ, Խարբերդցի, 23 տարե-
կան, Կ. Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն : Սպաննուած
Ադաշի ճամբուն վրայ :

Բժ. ՊԷՆՆԷ ԹՈՐՈՍԵԱՆ, 35 տարեկան, Պէյրութի ա-
մերիկ. բժշկ. վարժարանէն : Կ. Պոլսոյ մէջ կախ-
ուած 15 Յունիս 1915ին :

Բժ. ՍԱՐԱՅՏԱՐԵԱՆ ԱՐՄԵՆԱԿ, Սերաստացի, 35 տա-
րեկան, Պէյրութի ամերիկ. բժշկ. վարժարանէն :
Եւզոկիոյ մէջ, շիւպէ բէթիի (քէօր պին պաշի)
հրամանով սուրբ անուելէ վերջ՝ ոտիկան զին-
ուորներու յանձնուած և անոնց ձեռքով սպանն. :

Բժ. ՍԱՐԱՅԵԱՆ ԵՐՈՒԱՆԴ, Միջագիւղի (Նալովա),
Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն, 27 տարու : Լիբանա-
նու մէջ ոտքէն վիրաւորուած, և անխնամ ձգուե-
լով՝ Դաժասկաի հիւանդանոցին մէջ մեռած 1917ի
ամառ :

Բժ. ՍԵՐԹԼԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ (տկնաբոյժ), 35 տարեկան,
Կարնեյի, Բարիդի բժշկ. վարժարանէն : Երզնկայի
մէջ քաղաքային իշխանութեան կողմէ ձերբակալ-
ուած և սպանն. 1915ի Յուլիս 5ին :

Բժ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ ՊԱՂՏԱՍՐ, Սերաստացի, սպան. անդ. :

Բժ. ՎԷՋՆԷՆԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՆ, Խարբերդցի, Սերաստիա
սպաննուած :

Բժ. ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆ ՆԱԶԱՐԷԹ, Սերաստացի, 55 տարե-
կան, Բարիդի բժշկ. համալսարանէն : Եգեհիոյ
մօտ սպաննուած (1915) :

Բժ. ՏԷՐ-ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ ԽԱՉԻԿ (Նայիկեան), Խարբերդ-
ցի. Մալաթիա սպաննուած :

Բժ. ՏԷՐ-ՎԱՀՐՈՍԵԱՆ ՆՇԱՆ, Խարբերդցի, 35 տարե-
կան, Պէյրութի բժշկ. վարժարանէն : Իրր յեղա-

փոխական բանտարկուած տեղւոյն մէջ և ողջ ողջ աչրուած՝ ուրիշ Հայերու հետ :

Բժ. ՏԷՅՈՎԼԷԹԵԱՆ ԽԱՉԻԿ, Կեսարացի, 45 տարեկան, Կ. Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն : Հանրածանօթ Մուսամէրի կողմէ սպաննուած :

Բժ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ, Ամասիացի. սպանն. անդ :

Բժ. ՓԱԼԱՊԸՅԸԳԵԱՆ ՊՕՂՈՍ, Կ. Պոլսեցի, 30 տարեկան, Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն : Պատերազմի սկիզբը Աքճէչի (Վան) թաղապետական՝ յետոյ Համիտիէ հեծելազօրքի բժիշկ : Սպաննուած Բաղէշի և Մուշի մէջտեղ :

Բժ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ ՄԻՍԱԲ, Եւդոկիացի, 45 տարեկան, Պէրուլիի Ֆրանս. բժշկ. վարժարանէն. Եւդոկիոյ մէջ սպաննուած :

Բժ. ՓԱՇԱԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ ԽԱՆ, Կ. Պոլսեցի, 50 տարեկան, Պոլսոյ բժշկ. վարժարանէն, Օսմ. Երեսփոխան : Այաշի մօտ սպաննուած (1915) :

Բժ. ԲԷՇԻՇԵԱՆ ՀՄԱՅԵԱԿ. Մարաշցի. սպաննուած Բէլքիթի մօտ :

ՍՊԱՆՆՈՒԱԾ ՀԱՅ ԴԵՂԱԳՈՐԾՆԵՐ

Աճեմեան Բարունակ, Պրուսացի, 40 տարեկան. Պանտըրմա կախուած (1915) :

Բրուսեան ..., Կարնեցի. Մալաթիոյ մօտ սպաննուած : Գոյունեան Սիմոն, Խարբերդցի. Խոփի վրայ սպանն. : Դուլումեան Յովնաննես, Բարբերդցի. Մալաթիոյ մօտ սպաննուած :

Դրաօյեան Սահակ, Սերաստացի. քաղաքէն դուրս ըսպաննուած :

Թաւեան Եղուարդ, Խարբերդցի. սպաննուած անդ :

Թերզեան Յակոբ, Հաճընցի, նաեւ փաստաբան, 35 տարեկան : Զանկրրէ դուրս՝ Տօքթ. Միսքճեանի հետ խողխողուած (1915) :

Բորզումեան Խաչատուր, Սերաստացի. քաղաքէն դուրս սպաննուած :

Լուրժեան Արթին, Պրուսացի. սպաննուած Ատրքնազ : Խաչատուրեան Նորայր, Երզնկացի. սպաննուած Դերշան : Կեմեան Գարեգին, Խարբերդցի. Մալաթիոյ ճամբուն վրայ սպաննուած :

Կիւրճեան Գեորգ, Խարբերդցի. սպաննուած անդ :

Մեսիսեան Յղիագար, Սերաստացի. սպան. անդ :

Միսքեան Դրիգոր, Կ. Պոլսեցի, 50 տարեկան : Գոնիայէ 2 ժամ հեռուն խողխողուած :

Շիրինեան Վահան, Սամսոնցի. Սերաստիա սպանն. :

Պարոն-Վարդեան Յղիա, Կիրասոնցի, 35 տարեկան, Պէրուլիի Ֆրանս. վարժարանէն. Կիրասոնէն դուրս

սպաննուած :

Պարոն-Վարդեան Արամայիս, Կիրասոնցի, 35 տարեկան,
Պէյրուժի ամեր. վարժարանէն. Կիրասոնէն դուրս
սպաննուած :

Պէյազեան Նիուարդ, Կ. Պոլսեցի, 42 տարեկան. սպան-
նուած Ատրրնազ :

Սարայսարեան Խաչիկ, Սերաստացի, Եւդոկիա սպանն. :

Սարայսարեան Տիգրան, Սերաստացի, 32 տարեկան,
Պէյրուժի Ֆրանս. վարժարանէն. համանուն բժիշ-
կին եղբայրը : Զիւլէ սպաննուած :

Սարգիս ... Սերաստացի, Բէֆտիէ սպաննուած :

Սեպուհ ... Երզնկացի. Բէմախ սպաննուած :

Սիւրմեղեան Վրբանէս, Տրապիզոն՝ աքսորի մէջ սպան. :

Վարդանեան Վանան, Սերաստացի, 38 տարեկան,

Պէյրուժի Ֆրանս. վարժարանէն. Սերաստացէն

դուրս՝ իր բժիշկ եղբորը հետ միասին խողովակուած :

Տէր-Պապիկեան Բիւզանդ, Սերաստացի. Էնտրիքսի մէջ
սպաննուած :

Տէր-Սեփանեան ..., Խարբերդցի, Մալաթիա սպանն. :

Փասսմանեան Խաչիկ, Կարնեցի, 38 տարեկան, Պէյ-
րուժի Ֆրանս. վարժարանէն : Մալաթիա սպանն. :

Փափանեան Նիլիէ, Կարնեցի, 38 տարեկան, Կ. Պոլսոյ

բժշկ. վարժարանէն. Մալաթիա սպաննուած :

Քենսիւրեան Յակոբ, Խարբերդցի, սպաննուած անդ :

Քեիւեան Խոսրով, Խարբերդցի. Մալաթիա սպան. :

ՍՊԱՆՆՈՒԱԾ ՀԱՅ ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺՆԵՐ

Ալթունեան Միհրան, Սերաստացի. քաղքէն դուրս ըս-
պաննուած :

Ալպերեան Մկրտիչ, Կարնեցի. Երզնկայէ դուրս սպան. :

Աջպանեան Համբարձում, Սերաստացի. քաղքէն դուրս
սպաննուած :

Բենիամին ..., Սամսոնցի, Սարը-Գամշի մէջ սպան. :

Եկաւեան Լեւոն, Արարկիրցի. Երզնկայի մէջ բժիշկ-վի-
րաբոյժ Ֆէրիտունի կողմէ ատրճանակով սպան. :

Ղօնչեկիւիեան Նեան, Բենկեանցի. Սերաստացէն դուրս
սպաննուած :

Մդիկեան Նեան, Երզնկացի. Բէմախ սպաննուած :

Մանուկ ..., Բաբերդցի. Կարինէն դուրս սպաննուած :

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵՆԷ ՄԵՌԱԾ
ՀԱՅ ԲԺԻՇԿԱՆԵՐ, ԴԵՂԱԳՈՐԾՆԵՐ,
ԵՒ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐ

Այս գլուխին տակ կը ներկայացնենք նաև, իրենց պաշտօնավարութեան պահուն վարակիչ հիւանդութիւններէ ու մասնաւորապէս բժաւոր ժանտաւերէ մեռած բժիշկներու, դեղագործներու և բժշկական ուսասանողներուն ցանկը: Այս առթիւ պէտք է ըսել թէ՛ թուրք առողջապահական վարչութիւնը մասնաւոր դիտումով, ջանացած է վտանգաւոր կացութեան մէջ դնել հայ բժիշկները՝ որոնք պատերազմական գերիներէ շատ աւելի վատթար դիրք ունեցած են թուրք բանակին մէջ: Հիւանդութենէ բացառաբար ազատուողներու ապաքինման շրջանին մէջ, հայ բժիշկներուն զլացումէ շատ անգամ նոյնիսկ օդափոխութիւն ու հանգիստ, այնպէս որ վիճակագրութեամբ հաստատուած է թէ՛ բժշկութիւնը իր թիւին համեմատութեամբ աւելի շատ զոհ տուած է տարափոխիկ հիւանդութիւններու:

ԲՄԱԽՈՐ ԺԱՆՏԱՑԵՆԴԷ ՄԵՌԱԾ ՀԱՅ ԲԺԻՇԿԱՆԵՐ

Ալբունցիեան Յովն. Գեորգ, Մնեալ Կ. Պոլիս, 10րդ Զօրագունդի երրորդ վաշտէն. մեռած 8 Յունիս 1915:

Աւեթիսեան Գրիգոր, ծն. Բերիա, Դ. Զօրաբանակէն. մեռած 5 Հոկտ. 1915:

Բամպուկեան Արմ. Խաչատուր, ծն. Նիկոմիդիա, Սեբաստիոյ զինուորական հիւանդանոցէն. մեռած 18 Փետր. 1915:

Գալթայեան Միհրան Յակոբ, ծն. Կ. Պոլիս, գործաւորական Բ. վաշտէն. մեռած 14 Փետր. 1915:

Դասապեան Յովն. Գրիգոր, ծն. Ակն, 10րդ զօրաբաժնի ամբուստան վաշտէն. մեռած 27 Փետր. 1915:

Դասապեան Տիգրան, ծն. Կ. Պոլիս, Տիգրանակերտի կեզր. Հիւանդանոցէն. մեռած 27 Դեկտ. 1915:

Դասապեան Տիգրան Պետրոս, ծն. Կէյլէ Գընճըլտը, 11րդ Զօրագունդի երկրորդ վաշտէն. մեռած 3 Սեպտ. 1915:

Դըլբեան Լեւոն, ծն. Սամաթիա, փոխ-բժշկապետ Պանտրմայի զին. հիւանդանոցին. մեռած յանդ. 1918:

Նազրեան Միհրան, ծն. Կ. Պոլիս, Գէշանի թիւ 5 մէնդիլի հիւանդանոցէն. մեռած 12 Մայիս 1915:

Նազրեան Ներսէս, ծն. Պալքէսէր, Օսմ. բժշկ. հաջ.

- մալսարանէն, 27 տարու. մեռած Կարնոյ չըջա-
կաները:
- Էլմասեան Յակոբ, ծն. Բերա. մեռած 23 Փետր. 918,
Էմմէֆեան Յակոբ, ծն. Կ. Պոլիս, Գ. Զօրաբանակի
հեծելազօրաց հիւանդանոցէն. մեռած 20 Յունիս
1915:
- Էօմիւրեան ողի Դրիգորի, ծն. Կեսարիա, Գաղատիոյ
հիւանդանոցէն:
- Թիւլպէցեան Մինաս, Ծն. Ատարազար. մեռած Հա-
լէպի մէջ:
- Լեւոն ... ծն. Սիւլիւրի. մեռած 11 Փետր. 1916:
- Խոռլսոռուցի Գեորգ, ծն. Կ. Պոլիս, Երզնկայի բերդի
հիւանդանոցէն. մեռած 23 Փետր. 1915:
- Հիփմեան ձորնի, Պաղտատի կեղր. հիւանդանո-
ցէն. մեռած 30 Մարտ 1916:
- Ղազարեան Յակոբ, ծն. Զօնկուլտաք, Պօլուի գործա-
ւորական վաշտի բժիշկ. մեռած 8 Նոյեմ. 1915:
- Մանուկեան Յակոբ, ծն. Բերա, Թաշ Դըշլայի բժիշկ.
մեռած 12 Մայիս 1916:
- Միֆայէլ..., վանի Սարայ գաւառի զին. բժիշկ.
մեռած 15 Փետր. 1916:
- Յակոբեան Ասեփան, Գատըգիւղ Մօտայի հիւանդա-
նոցէն. մեռած 15 Մարտ 1917:
- Յակոբեան Գառնիկ, ծն. Կ. Պոլիս. մեռած 12 Յու-
նիս 1917:
- Յակոբօֆ Դրիգոր, ծն. Գատըգիւղ, մեռած 10 Ապրիլ
1918:
- Յովհաննէսեան Ոսկան, ծն. Տիգրանակերտ, Նոնճալի
հիւանդանոցէն. մեռած 15 Փետր. 1915:

- Ուղուրեան Յակոբ, ծն. Բերա, Զինուոր. Վարժարա-
նի հիւանդանոցէն. մեռած 25 Ապրիլ 1918:
- Չագրեան Անդրեաս Դրիգոր, ծն. Դամասկոս, Ռոտոս-
թոյի հիւանդանոցէն. մեռած 17 Փետր. 1915:
- Չիլիկիւրեան Ս., ծն. Պանտրմա, Դոչհիսարի թաղապետ.
բժիշկ. մեռած անդ 1916:
- Պապիկեան Յարութիւն, Սեբաստիայի Զին. հիւան-
դանոցէն. մեռած 12 Յունիս 1918:
- Պարոնեան Կարապետ, ծն. Ա. Պոլիս, Գ. Զօրաբանակի
հիւանդանոցէն. մեռած 4 Մարտ 1917:
- Պարսաւեան Մինաս, Աղիլիէի հիւանդանոցէն. մե-
ռած 30 Յունիս 1915:
- Պետիկեան Կարապետ, ծն. Նիկոմիդիա, Տրապիզոնի մէջ
չըջուն հիւանդանոցէն. մեռած 10 Մարտ 1915:
- Ռեքոսեան Տիգրան, Կեսարացի. մեռած անդ:
- Ռուբէնի Ողի Մինաս, Տիգրանակերտի Մէնզիլի
հիւանդանոցէն. մեռած 11 Հոկտ. 1915:
- Սանայեան Յակոբ, Նազիլլի թաղապետ. բժիշկ.
մեռած 27 Օգոստ. 917:
- Սեդրոսեան Սիմոն, ծն. Իսկիւտար. մեռած 27 Մարտ
917:
- Սիւնի Լեւոն, ծն. Սեբաստիա, Ժ. Զօրաբանի չըջուն
(Կարինի) հիւանդանոցէն. մեռած 22 Դեկտ. 915:
- Սումաֆեան Հրանտ, ծն. Մուսուլի կեղր. հիւանդանո-
ցէն. մեռած 8 Յունիւ. 915:
- Վարդանեան ..., ԺԱ. Զօրաբանի չըջուն հիւան-
դանոցէն, մեռած 29 Յունիւ. 916:
- Տեմիրեան Մինաս, Արսլանպէկ, Պիթլիսի կեղր. հի-
ւանդանոցէն. մեռած 2 Յունիս 1915:
- Փանոսի ողի Սարգիս, ծն. Մարաշ. մեռած 31 Դեկտ.
1915:

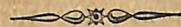
Փափազեան Խաչիկ, Տավուտ փաշայի հիւանդանոցէն. մեռած 29 Մարտ 1916:

Փօթուկեան Տիգրան որդի Նազարեթի, ծն. Սեբաստիա, Գալատիպիի կայարանի բժիշկ. մեռած 20 Դեկտ. 1915:

Ֆերհասեան Մովսէս, Ժ. Զօրաբաժնի շարժուն հիւանդանոցէն. մեռած 7 Ապրիլ 1915:

ԲԾԱԽՈՐ ԺԱՆՏԱՏԵՆԻԷ ՄԵՌԱԾ ՀԱՅ ԴԵՂԱԳՈՐԾՆԵՐ

Այլազեան Արսաշես, Սեբաստացի. մեռած անդ: Նագուպի որդի Մեհրոպ, ծն. Պաղտատ. մեռած 15 Փետր. 1915:

Զիննի Միհրան, ծն. Կ. Պոլիս. մեռած 7 Փետր. 915: Կիլլապեան Գրիգոր, ծն. Թօփ-Ղափու. մեռած 29 Ապրիլ 1918:

Մարտիրոսեան Օճճիկ, ծն. Թօփ-Ղափու. մեռած 28 Դեկտ. 1918:

Մարգարեան Աբրահամ, Խարբերդցի, ատամնաբոյժ, մեռած 28 Մարտ 1918:

Մովսէսի որդի Թեոդոր, ծն. Բերիա, մեռած 21 Յունիս 1916:

Զբաբեան Տիգրան, ծն. Տրապիզոն. մեռած Կարինի Կեդր. հիւանդանոցը 26 Նոյեմբ. 914:

Զաքեան Ներսէս որդի Կարապետի, ծն. Նիկոմիդիա. մեռած Գոնիայի բանտին մէջ 1916:

Պետրոսեան Միհրան, ծն. Ատանա. մեռած աքսորի մէջ՝ Թշուառութեամբ:

Սողոմեան Յակոբ, ծն. Պիլէճիկ. մեռած Գոնիա, աքսորի մէջ 1915:

Ստեփանեան Սարգիս, ծն. Զէրքէշ. մեռած Գուլ-էլ-Ամարայի հիւանդանոցը 11 Մայիս 1916ին:

Տէր-Մկրտիչեան Աղասի. ծն. Պարտիզակ. մեռած Ռամ-էի հիւանդանոցը 9 Մարտ 1916ին:

Քարակոփեան Մկրտիչ, ծն. Դաաը գիւղ. մեռած 19
Ապրիլ 1916 :

Քիւթնեան Գեորգ, ծն. Պարտիզակ. մեռած իր աք-
սորավայրին՝ Մէսքէնէի մէջ 1915ին, յետին թըշ-
ուառութեան մէջ :

ՍՊԱՆՆՈՒԱԾ ԵՒ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵՆԷ ՄԵՌԱԾ ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐ

Ասլանեան Պողոս, ծն. Ատրեաման, Ե. կարգէն :

Աւագեան Կարապետ, ծն. Դաղատիա, 22 տարու Գ.
կարգէն, Դաղատիոյ մէջ սպաննուած :

Դասպարի որդի Յակոբ, ծն. Եդեսիա, Իփլիքճանէի
հիւանդանոցէն, բժշկ. վարժարանի Ե. կարգէն.
մեռած 29 Յունուար 1916 :

Սկաւեան Հրանտ, ծն. Արաբկիր, Գ. կարգէն. 20 հնչակ-
եաններու հետ կախուած Պոլիս :

Երուանդ... , ծն. Եալովա, Շամի ճակատը վերաւոր-
ուած և Հալէպի մէջ մեռած :

Էօլիւնեան Միսաֆ, ծն. Եւդոկիա, Գ. դասարանէն,
22 տարու. սպաննուած Եւդոկիա :

Հովիւեան Սեդրակ, ծն. Խարբերդ, 23 տարու, օգն.
բժիշկ՝ Խարբերդի զինուորական հիւանդանոցին.
պաշտօնավարած պահուէն սպաննուած :

Ղազարեան Պարգեւ, ծն. Պարտիզակ, Գ. դասարանէն,
24 տարու. բժաւոր ժանտատենդէ մեռած Գոնիա-
Դարա Այտըն՝ իր աքսորավայրը :

Պալեան Երուանդ, ծն. Սիվրի հիսար, Ե. դասարանէն.
Եփրատի մէջ խեղդամահ :

Պազպազեան Վահրամ, ծն. Ատաբազար, 25 տարեկան.
աքսորի մէջ մեռած :

Վաղարշակ ... , ծն. Վան. Գ. դասարանէն, 27 տա-
րու :

Տեր-Ներսիսեան Ներսիս, ծն. Նիկոմիդիա, Ե. դասա-
րանէն, 24 տարու. բժաւոր ժանտատենդէ մեռած
Պոսֆորի մէջ :

Օնպաշեան Սիմոն, Էվէրէկ-Ֆէնէսէցի. Պանարմալէն
աքսորուած և մեռած Պապի (Հալէպ) մէջ :

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սպաննուած Բժիշկներ	60
» Դեղագործներ	30
» Ատամնաբույժներ	8
Թիֆլիսէ մեռած Բժիշկներ	43
» Դեղագործներ	14
Սպաննուած և մեռած Բժիշկ. ուսանողներ	13
Համագումար	168

ԱՆՈՐԴԱԿԱՆ

Հայ Բժիշկ. Միութիւնը, խորապէս ողբալով այն անգնահատելի կորուստները, զորս ունեցաւ յանձին իր տարաբախտ արհեստակիցներուն, չի կրնար առանց սրտի կսկծանքի յիշատակել թէ, այս անհետացած դէմքերուն ջով՝ վերապրող հայ բժիշկներու մեծամասնութիւնն ալ քամեց իր քառութեան բաժակը, թուրք բանակին մէջ յաճախ կենթարկուած ըլլալով հազար տեսակ նեղութիւններու և սարսափներու՝ մահուան ուրուականէն հալածակոն։ Յիշենք նոյն իսկ ամենածանր հիւանդութիւններէ ապաքինող հայ բժիշկներու օգտփոխութեան զլացումը, նեղութիւններն ու զրկանքները և բռնի կամ առ ահի իսլամացման դէպքերը։

Կ'ուզէինք նաեւ յատկապէս շեշտել այն պարադան որ, ներկայ աշխատութիւնով՝ երբեք անթերի գործ մը կատարած ըլլալու յաւակնութիւնը չունեցանք։—Նիւթակա՛ն անկարելիութիւններ, որպիսին է յարաբերութեանց զփութարութիւն կամ չգոյութիւն, ժամանակի սղութիւն, ևն., հնարաւորութիւն չի տուն մեզ՝ մեր ցանկը ճոխացնելու աւելի մանրամասն փաստերով, այնպէս որ թերեւս պիտի գտնուին տակաւին անուններ և փաստեր՝ որոնց յիշատակութիւնը չիկայ հոս, ինչպէս նաեւ ուրիշներ, զորս, սխալ տեղեկութիւններէ առաջնորդուած, դուցէ անցուցած ըլլանք մեր ցանկերուն մէջ։ Այս մասին յատկապէս պիտի խնդրէինք մեր ուշադիր ընթերցողներէն որպէս զի, ամենակարճ միջոցի մը մէջ, հաճէին իրենց ունեցած դիտողութիւններուն հետ՝ յաւելուածական ծանօթութիւններ և նոր փաստեր հաղորդել մեզ։

NL0260950

678